

Studija apie pokomunizmo transformacijas

Zenonas Norkus. Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 742 p.

APOLONIJUS ŽILYS

Vytauto Didžiojo universitetas

Zenono Norkaus studija yra skirta suprasti ne tik komunistinės ir pokomunistinės sistemos ir visuomenės transformaciją, tai taip pat puikus traktatas apie kapitalizmo raidą ir kapitalistinių visuomenių skirtumus tarptautinės politinės ekonomikos požiūriu: „Tai, kas šioje knygoje dėstoma (...) yra lyginamoji politinė ir ekonominė sociologija arba politinė ekonomija, o ne civilizacijų analizė“ (p. 106).

Pirmuosiuose penkiuose skyriuose Norkus ambicingai aprašo ir bando pagrįsti pasirinkto metodo – istoriografinės komparatyvistikos – privalumus ir trūkumus sociologijoje bei plačiai išdėsto komparatyvinio metodo evoliuciją. Minėti pirmieji penki knygos skyriai gali būti puiki metodinė knyga apie socialinės metodologijos ir lyginamosios analizės sociologijoje bruožus: čia kalbama ne tik apie epistemologines metodologijos taikymo problemas, bet ir apie ontologines temas bei tinkamus būdus siekti mokslinio pažinimo. Šiuose skyriuose aiškiai išdėstomi aktualūs mokslo probleminiai klausimai, tokie, kaip etnocentrizmo apraiškos lyginamojoje analizėje ir kolonializmas moksle, modernaus mokslo metodologijos istorinė raida kaip darvinistinės, vėberiškos bei marksistinės teorijos tąsa ir socialinių mokslų tradicija bei, žinoma, modernizacijos ir postmodernybės teorijų diskursas. Trečiame, ketvirtame ir penktame skyriuose Norkus ne tik supažindina su lyginamojo metodo istorija bei klasifikacija (nuo Bendixo iki Wallersteino modernaus pasaulio klasifikacijos) sociologijoje, bet ir apibūdina jį remdamasis priežastingumo supratimu, statistinių skaičiavimų galimybėmis, atvejo analize, plačiomis makro lygmens komparatyvistinės analizės panaudojimo galimybėmis tarptautinėje politinėje

ekonomikoje/sociologijoje, griežtomis modernizacijos teorijomis bei postmodernios teorijos supratimu apie socialinę realybę. Visgi vienas iš priekaištų knygai ir būtų ne plati metodologinė jos aprėptis, bet ne visai kontekstualus tam tikrų metodologinių tematikų apibrėžimas, kurių tarsi ir neprireikia jei ne pačiam autoriui, tai bent skaitytojui.

Šeštame ir septintame skyriuose autorius ne tik plačiai aptaria marksizmo idėjų reikšmę, jų įgyvendinimą ir komunistinės visuomenės „kūrimą“, bet ir apibrėžia plačią istorinę komunizmo idėjų, ideologijos tąsą, komunizmo politinį diskursą ir komunistinės politinės ekonomijos tvarkos realybę (nuo Markso ir Engelso, Lenino, Stalino ir Trockio komunizmo definicijų iki „šaltojo karo“ laikmečio, Gorbačiovo „perestroikos“ laikotarpio svarbos ar net komunizmo kaip totalitarizmo charakteristikos). Viena svarbesnių Norkaus, besiremiančio (vėberišku) racionalumu kaip išeities tašku, minčių yra ta, jog sovietinės visuomenės pagrindimas yra labai prieštaringas, ypač kalbant apie „naują“ sovietinės modernizacijos kelią.

Nors minėti skyriai yra ne ką mažiau svarbūs, jie yra intelektualinis sociopolitinių idėjų diskursas ir kontekstas. Tačiau tik aštuntame skyriuje autorius atskleidžia ir išplėtoja tikrąją sociologinę diskusiją apie sovietinės modernizacijos ypatumus. Čia keliamas retorinis klausimas – ar įmanoma pilnavertė (totalitarinė) komunistinė modernizacija ir ar tokia modernizacija yra pasisekęs „produktas“? Autoriaus manymu, sovietinė visuomenė kompleksiniu požiūriu gali būti laikytina savitu modernizacijos keliu, bet kartu tai yra *quasi*-išsivysčiusi visuomenė dėl prievartinės agrarinės visuomenės hipertransformacijos į modernią „grynąją“ industrinę visuomenę. Norkus prieina išvados, jog tai savitas modernybės ar modernios visuomenės konstruktas: „Jeigu komunizmą ir galima laikyti keliu į modernybę, tai buvo toks kelias, kuris baigėsi nesėkme, atveddamas juo nuėjusias šalis į aklavietę (...) Komunistinės šalys – ne įstrigusios ar nebaigtos, bet žlugusios modernizacijos keliai“ (p. 248).

Ketvirtoje knygos dalyje istoriniu požiūriu sistemingai apžvelgiama komunistinė modernizacija; kartu čia parodoma, kad ši modernizacija skyrėsi SSRS, Kinijos ir Jugoslavijos komunizmo atvejais. Čia taip pat apibūdinami konkretūs komunizmo transformacijos keliai (nuo Kinijos „kultūrinės revoliucijos“ iki Gorbačiovo „perestroikos“) ir sovietinio bloko subyrėjimo transformacijos problematika „restauruojant kapitalizmą“ (p. 354).

Penktoje dalyje analitiškai bandoma išskirti „grynosios“ demokratijos ribotumus (ilustruojant ją Lotynų Amerikos šalių patirtimis) kaip sėkmingos modernizacijos būdą. Remdamasis A. Lijphartu, Norkus teigia, jog demokratija (ar kapitalizmas) ne visada pasiteisina kaip modernios visuomenės vystymosi kelias; autorius tikina, jog racionalaus kapitalizmo būvis su demokratija („liberalioji demokratija“, p. 421) yra geresnis kelias spartesnio socialinio ir ekonominio vystymosi link. Toks visuomenės būvis leidžia konsoliduoti ir įtvirtinti nuoseklią modernizaciją. Priešpastatydamas Vidurio ir Rytų Europos naująsias

demokratijas šalia Lotynų Amerikos ir Vidurio Azijos šalių, autorius pateikia tai kaip sėkmingos evoliucijos pavyzdį, judant konsoliduotos demokratijos link.

Šeštojoje knygos dalyje Norkus pateikia išsamią Vakarų modernizacijos kelio istoriją, susiedamas ją ne tik su demokratijos reikšme, bet ir su liberalizmo ideologija; čia jis taip pat pateikia platų socialinių, ekonominių ir politinių teorijų diskursą politinėje ekonomijoje (nuo K. Marxo ir M. Weberio iki J. M. Keyneso). Autorius plačiai aptaria ir liberaliosios ekonomikos kaitos procesus vakarų industrializuotose valstybėse: fordistinės gamybos būdą, fordizmo kaip „išbaigto kapitalizmo“ (p. 517) adaptaciją skirtingose vakarų visuomenėse, kapitalizmo tipologizaciją ir fordizmo koreliaciją su gerovės valstybės „režimais“. Šeštojoje dalyje aiškiai pateikiama kapitalizmo tipologizacija metodiškai išskiriant kapitalizmo tipus ir šiuos suklasifikuojuant remiantis skirtingais racionalumo požymiais, tokiais, kaip rinkos laisvė, bendruomenės ryšių svarba, investicijos į žmogiškuosius išteklius, vadybinis potencialas, elito vaidmuo, gerovės režimo lygmuo ir kt.

Septinta knygos dalis tampa visos šios studijos pagrindu: čia pateikiami pokomunistiniai Estijos, Slovėnijos, Latvijos ir Lietuvos makro ekonomikos rodikliai ir pokomunistinės socialinės visuomenės transformacijos sąlygos. Knygos pavadinimas „Kokia demokratija, koks kapitalizmas?“ aiškiai suponuoja ir iškelia hipotezę: kokias demokratijos formas pasirinktų pokomunistinės šalys, kokį vakarų modernizacijos kelią ir „racionalias“ liberalaus kapitalizmo formas jos adaptuos? Subyrėjęs komunistinis blokas, anot Norkaus, paliko visas šalis nebaigto modernizacijos projekto stadijoje; joms teko sunki dalia rinktis (o galbūt už jas buvo pasirinkta) užbaigti šį projektą naujomis kapitalizmo sąlygomis. Knygoje išryškėja, jog Slovėnija tęsia savo modernizaciją koordinuotos rinkos ekonomikos sąlygomis, kurios būdingos Skandinavijos šalims, o Estija savo ekonominę gerovę grindžia liberalios rinkos ekonomika.

Galiausiai naudodamasis Weberio tradicija, Norkus taikliai pagrindžia ne tik racionalumo, bet ir kultūrinio potencialo vaidmenį formuojant instrumentinį racionalumą šiandieniniame pasaulyje. Kad komunistinis blokas nebuvo homogeniška sistema, sukūrusi „sovietinę visuomenę“ ir ištrynusi kultūrinius skirtumus, įrodoma ne tik skirtingų pokomunistinės transformacijos būdų, adaptuotų SSRS, Jugoslavijos, Kinijos ir Rytų Europos socialistinio bloko šalių, pavyzdžiais, bet ir geografiškai artimų Baltijos valstybių kultūriniais, ekonominiais ir socialiniais skirtumais. Kalbėdamas apie skirtingus protestantiškos Estijos ir katalikiškos Lietuvos restauruojamo kapitalizmo „geležinius narvus“, knygos autorius atskleidžia klasikinės Weberio sociologinio kultūrinio determinizmo hipotezės apie kultūros ir religijos svarbą formuojant geležinį narvą dėsningas prielaidas bei jų ribotumus. Ir visgi atrodo, kad sunkiausia užduotis laukia Lietuvos, gyvenančios negryname („neidealiame“, p. 634) neoliberaliajame kapitalizme ir turėsiančios pabaigti adaptuoti „estiško kapitalizmo“ (p. 629) formą.